

varak, nr. 1128, 105 varak; eser Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tarafından *Menâkıbül-İmâm eş-Şâfi'* adıyla yayımlanmıştır [Beyrut 1986]), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî ile Muhammed b. Müsâfir b. Osman el-Hanefî'nin *Fezâ'ilü'l-İmâm Ebî Hanîfe* adlı eserleri (*İzâhu'l-meknûn*, II, 195) mezhep imamlarının faziletine dair kitaplara örnek teşkil eder. Mezhep imamlarından bazılarının faziletlerini bir arada ele alan eserler de yazılmış olup İbn Abdülber en-Nemerî'nin Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin faziletlerine dair *el-İntikâ' fi fezâ'ili's-şelâseti'l-e'immeti'l-fukahâ'* adlı eseri bunlardan biridir (nşr. Hüsameddin el-Kudûsî, Kahire 1350).

Şehirlerin ve Ülkelerin Fazileti. Tarihî mahiyetleri itibarıyla bazı ülke ve şehirlerin Kur'an ve hadislerde anılması, as-hap ve tâbiîn sözlerinde zikredilmesi, bazı peygamberlerin veya sahâbîlerin buralarda yaşaması, ayrıca bazı önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olması bu şehirlerin faziletine dair eserler yazılmasına yol açmış, İslâm tarihindeki önemli yerleri sebebiyle en çok Mekke, Medine ve Kudûs'ün faziletleri hakkında kitaplar kaleme alınmıştır. Bilindiği kadarıyla şehirlerin faziletine dair eserlerin ilki Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) nisbet edilen *Fezâ'ilü Mekke*'dir (Köprülü Ktp., nr. 1603, vr. 1-10; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1828, 23 varak; ayrıca bk. Sezgin, I, 592). Yetmiş sekiz rivayeti senedleriyle birlikte bir araya getiren Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî'nin (ö. 308/920) *Fezâ'ilü'l-Medîne* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız — Gazve Büdeyr, Dımaşk 1407/1987) ve *Fezâ'ilü Mekke* (bir bölümü için bk. Zâhiriyye Ktp., Hadis, nr. 330, vr. 45-52) adlı eserleri de bu çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir. Günümüzde Medine ile ilgili olarak yazılan eserler arasında Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-Rifâî'nin Medine ve Mescid-i Nebevî'ye, ayrıca şehrin çeşitli yerlerine dair 375 hadisi derleyip tahkik ettiği *el-Ehâdisü'l-vâride fi fezâ'ili'l-Medîne* adlı doktora çalışması (Medine 1413/1992), Kudûs'ün fazileti hakkında yazılan kitaplara örnek olarak da Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Fezâ'ilü'l-Kudûs*'ü (nşr. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Beyrut 1979) zikredilebilir. Kudûs'e değer kazandıran Mescid-i Aksâ ve onun fazileti hakkında yazılan eserlerden faydalanmak suretiyle Minhâcî (ö. 880/1475-76) *İhâfû'l-aḥiş-şâ bi-fezâ'ili Mescidi'l-Aḥşâ* adlı bir eser kaleme almıştır (nşr. Ahmed Rama-

zan Ahmed, I-II, Kahire 1982). Bu üç şehrin faziletini bir arada ele alan çalışmalar arasında Muhammed el-Yemenî'nin Türkçe olarak kaleme aldığı *Fezâ'il-i Mekke Medîne ve Kudûs* adlı eseri (İÜ Ktp., TY, nr. 6802, 150 varak) burada kaydedilmelidir. Bu üç şehri Dımaşk, Küfe, Bağdat, Basra, Belh, Endülüs ve Yemen takip etmektedir. Hakkında en çok kitap yazılan ülke ise Suriye olup ikinci sırada Mısır yer almaktadır. Selâhaddin el-Müneccid şehirlerin faziletine dair önemli eserlerden yetmiş dördünü tesbit etmiştir (İbn Hazm, nâşirin mukaddimesi, s. he-mim).

Öte yandan Mekke, Medine ve Kudûs gibi şehirlerin Hz. Peygamber'in hadislerinde methedildiğini gören ve Basra ile Küfe, Mekke ile Medine, Dımaşk ile Bağdat veya Kahire arasında bir rekabet havası meydana getiren bazı aşırı milliyetçiler ve siyâsiler bulunduğu gibi, doğup büyüdükları şehirler Resûl-i Ekrem zamanında henüz kurulmamış olsa bile buraların onun diliyle övülmesini arzu eden ve bu maksatla hadis uyduranlar da olmuştur. II. (VIII.) yüzyılda kurulan Bağdat'ın lehinde ve aleyhinde Hz. Peygamber'e isnat edilen hadisler bu tür rivayetlerdendir (Hatîb, I, 24-25, 27-44). Methine veya zemmine dair uydurma rivayetlerin bulunduğu şehirlere örnek olarak İskenderiye, Dimyat, Basra, Bağdat, Kazvin, Ürdün, Abadan, Cidde, Askalân, Nusaybin, Antakya, Horasan, Tâlekân, Şâs, Merv, Buhara, Semerkant, Tûs, Cürcân, Herat, Kayrevan, Sebte ve Fas zikredilebilir (Kandemir, s. 50, 170).

Milletlerin Fazileti. Bazı milletlerin anılmaya değer özelliklerine dair başka milletlere mensup yazarlar tarafından kaleme alınmış eserlerin bulunması bu nevi kitaplarda her zaman taraftar davranılmadığını göstermektedir. Ebû Ubejde Ma'mer b. Müsennâ'ya (ö. 209/824 [?]) nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili'l-Fürs* ile (İbnü'n-Nedîm, s. 59) Câhiz'in *Fezâ'ilü'l-Etrâk** (trc. Ramazan Şeşen, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Ankara 1967), Ebû'l-Abbas Abdullah b. Ca'fer b. Hasan el-Kummî ve Sa'd b. İbrâhim el-Kummî'nin *Fazlû'l-ʿArab* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 198) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir. Zeynüddin el-İrâkî'nin de *Meḥaccetü'l-kurab fi fezâ'ili'l-ʿArab* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2151, vr. 57-74) adlı bir risâlesi bulunmaktadır. İmam Şâfiî ve Medâinî'ye nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili Kureyş* (İbnü'n-Nedîm, s. 114, 264), Al-

lân el-Verrâk'a nisbet edilen *Kitâbü Fezâ'ili Kinâne ve Kitâbü Fezâ'ili Rebi'a* (İbnü'n-Nedîm, s. 119) gibi eserler de bu tür çalışmalardandır. Bazı şahıs, kabile veya milletleri yermek maksadıyla yazılan kitaplar ise genellikle "mesâlib" adıyla anılmaktadır (Sezgin, II, 60-61).

Kitapların faziletine dair eserler de kaleme alınmıştır. Ebû'l-Kâsım Ubeyd b. Muhammed es-Siirdî'nin (ö. 692/1293) *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi' li-Ebî ʿİsâ et-Tirmizî* (nşr. Subhî es-Sâmerrâi, Beyrut 1409/1989) adlı eseri bunlardan biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "fzl" md.; *Tâcü'l-ʿarûs*, "fzl" md.; *Müsned*, III, 438; Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967; Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî, *Fezâ'ilü'l-Medîne* (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız — Gazve Büdeyr), Dımaşk 1407/1987; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 59, 114, 119, 264, ayrıca bk. İndeks; İbn Şâhin, *Fezâ'ilü şehri ramazân* (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri), Ürdün 1408/1988; İbn Hazm, *Fezâ'ilü'l-Endelüs ve ehlihâ* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Beyrut 1387/1968, nâşirin mukaddimesi, s. elif-mim; Beyhakî, *Fezâ'ilü'l-evkât* (nşr. Adnan Abdurrahman Mecîd el-Kaysî), Mekke 1410/1990; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 24-25, 27-44; Ziyâeddin el-Makdisî, *Fezâ'ilü'l-a'mâl* (nşr. Gassân İsâ Muhammed Hermâs), Beyrut 1407/1987; Ebû'l-Kâsım Ubeyd b. Muhammed b. Abbas es-Siirdî, *Fezâ'ilü'l-Kitâbi'l-Câmi'* (nşr. Subhî es-Sâmerrâi), Beyrut 1409/1989; Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, *el-Metcerü'r-râbih fi şevâbi'l-ʿamelî's-sâlih* (nşr. Muhammed Hüsâm Beyzûn), Beyrut 1410/1990; Minhâcî, *İhâfû'l-aḥiş-şâ bi-fezâ'ili'l-Mescidi'l-Aḥşâ* (nşr. Ahmed Ramazan Ahmed), Kahire 1982, I-II; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1274-1280; *Osmanlı Müellifleri*, I, 280; *İzâhu'l-meknûn*, II, 195-199; Brockelmann, *GA*, I, 662; Sezgin, *GAS*, I, 212, 340-341, 355, 592; II, 60-61; M. Yaşar Kandemir, *Mezû Hadisler*, Ankara 1975, s. 50, 170; Eşref b. Saîd, *Hükümü'l-ʿamel bi'l-ḥadîsi'z-za'îf fi fezâ'ili'l-a'mâl*, Kahire 1412/1992; Sâlih b. Hâmid b. Saîd er-Rifâi, *el-Ehâdisü'l-vâride fi fezâ'ili'l-Medîne*, Medine 1413/1992; R. Sellheim, "Faḫîla", *EJ* (Fr.), II, 747-748.

M. YAŞAR KANDEMİR

FEZÂİLÜ'L-ETRÂK

(فضائل الأتراك)

Câhiz'in

(ö. 255/869)

Türkler'in karakteri ve askerlik meziyetlerine dair eseri.

İslâm tarihinde Türkler'e tahsis edilmiş en eski eser olarak tanınan *Fezâ'ilü'l-etrâk* 225-245 (840-859) yılları arasında kaleme alınmıştır. Kaynaklarda ve mevcut yazma nüshalarında *Menâkıbü cündi'l-hilâfe ve fezâ'ilü'l-etrâk*, *Me-*

nâkıbü't-Türk ve 'âmmeti cündi'l-İhlâfe gibi adlarla da geçer. Câhiz, kitabının esasını teşkil eden "Fezâ'ilü'l-etrâk" kısmını (*Resâ'il* [nşr. Abdüsselâm M. Hârûn], s. 36-86; T. trc., s. 61-93) Halife Mu'tasım-Billâh döneminde (833-842) yazmış, fakat bilinmeyen bazı sebeplerden dolayı kendisine takdim edememiştir. Daha sonra başına, Hilâfet Ordusu'nu oluşturan Horasanlılar, Türkler, Mevâlî, Araplar ve Ebnâ arasındaki hukukî münasebetleri ve akrabalık bağlarını gösteren iki mukaddime ilâve ederek (s. 5-35; T. trc., s. 39-60) Dîvânü't-tevkî'in başkanı Feth b. Hâkân el-Fârisî'ye sunmuştur.

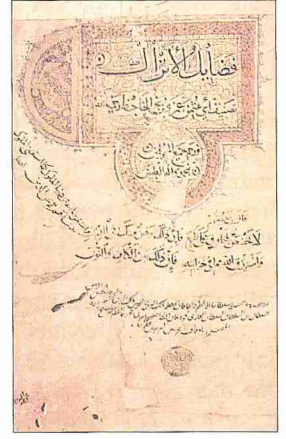
Eser iki mukaddime ve "Fezâ'ilü'l-etrâk" adını taşıyan kısımdan (maksad) meydana gelir. Birinci mukaddime Câhiz'in önsözleriyle başlar. Bunu, Feth b. Hâkân el-Fârisî'nin meclisinde Hilâfet Ordusu'nu oluşturan çeşitli unsurların meziyetlerinden söz ettiği halde Türkler'den hiç bahsetmeyen bir kişinin sözlerinden bazı nakiller takip eder. Bundan sonra Feth b. Hâkân'ın bu kişiye verdiği cevap gelir. Burada Hilâfet Ordusu'ndaki unsurların Hz. Peygamber'e ve halifeye yakınlık bakımından eşit şerefe sahip oldukları ispat edilmeye çalışılır. Feth'in bu cevabını aynı kişinin Horasanlılar'ın, Araplar'ın, Mevâlî'nin ve Ebnâ'nın menkıbeleri hakkında söyledikleri takip eder (s. 5-28; T. trc., s. 39-55). İkinci mukaddimede Câhiz tarihten ve Kur'an'dan deliller göstererek Hilâfet Ordusu'nun unsurları arasında yakınlıklar olduğunu anlatmaya çalışır (s. 29-35; T. trc., s. 56-60).

İslâm tarihinin ilk devirlerine ait haberlerde ve bazı hadislerde Türkler aleyhinde çeşitli rivayetler vardır (bk. Pellat, *TM*, XV, 11-36). Bu rivayetlerin de etkisiyle, Mu'tasım-Billâh devrinde Hilâfet Ordusu'nun önemli bir unsuru haline gelen Türkler hakkında birçok dedikodu yayılmıştı. Nitekim Câhiz de eserin "Fezâ'ilü'l-etrâk" adlı bölümünde, "Benî Kantürâ Seddi ve onların (Türkler) süvarilerinin Irak hurmalıklarını ne yapacakları hakkında bize gelen haberleri duyduğunuzdur. Bu hadisler insanların Türkler'den korkmaları için söylenmiştir. Şimdi ise onlar İslâm'ın yardımcısı, kalabalık orduları, halifelerin hâmisî, sığınağı, sağlam kalkanı oldu" diyerek Türkler'in parlak istikbaline dikkat çekmiştir (s. 75; T. trc., s. 85).

Üstün bir sezgi gücüne sahip olan Câhiz Türkler'in önemini kavramış ve aleyhlerindeki dedikodulara karşı Arap büyük-

lerinin Türkler'in karakter, kahramanlık ve meziyetleri hakkındaki sözlerini bu eserinde toplamış, bunlara kendi gözlemlerine dayanan bazı olayları da ilâve etmiştir. Türkler'e dair sözleri nakledilen kimseler arasında Cehm b. Safvân, Humeyd b. Abdülhamîd et-Tûsî, Kâsım b. Seyyâr, Saîd b. Ukbe b. Selm, Sümâme b. Eşres, İbrâhim b. Sindî gibi önemli kumandan ve âlimler vardır. Câhiz eserin Türkler'in tevazuunu, ağır başlılığını, askerlik kabiliyetlerini anlattığı bu bölümünde tarafsız davranmaya çalışmıştır. "Bir Türk başlı başına bir millettir" (T. trc., s. 68); "Türk'ün künyesi hareket üzere kurulmuştur"; "Türk'ün ömrünün günlerini toplasan, at üzerinde geçen günlerinin oturarak geçirdiği günlerden daha fazla olduğunu görürsün" (T. trc., s. 68); "Türkler yaltaklanma, yaldızlı sözler, münafıklık, kovuculuk yapma, yerme, riya, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenalık nedir bilmezler" (T. trc., s. 77); "Türkler'de vatan sevgisi diğer milletlerden daha fazladır" (T. trc., s. 78) gibi değerlendirmeler yaptıktan sonra Yunanlılar'ın felsefe ve bilimde, Araplar'ın edebiyatta, Çinliler'in sanatta, Türkler'in ise askerlikte üstün olduklarını söylemiş ve askerliğin pek çok bilgi gerektiren bir meslek olduğuna dikkat çekmiştir.

Zamanımıza yedi yazma nüshasının ulaştığı bilinen *Fezâ'ilü'l-etrâk* Van Vloten (Leiden 1903; Kahire 1323-1324 [Müberred'in *el-Kâmil*'inin hâmişinde]), Sâsî (Kahire 1325) ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire 1964) tarafından neşredilmiştir. Eseri ilk defa C. T. Walker İngilizce'ye çevirmiştir (*JRAS*, 1925, s. 63-97), muhtasar Almanca tercümesi de O. Reşer (Rescher) tarafından yapılmıştır (*Orientalistische Miscellen*, İstanbul 1925, I, 107-170). Kırgız Türkçesi'ne muhtasar tercümesini Kazak İlimler Akademisi yayımlamıştır (*Tarih-Orkeologiya-Etnografya, Turidi, Arkeologie*, Almaata 1956, I, 227-252). Eserin Türkiye Türkçesi'ne ilk çevirisi Şerefettin Yaltkaya tarafından yapılmıştır (*Türk Yurdu*, V [1329], s. 894-900, 932-936, 988-991). Oldukça muhtasar olan bu tercümeyi Osman Fevzi Olcay tahrif ederek 1939'da tekrar neşretmiştir. Eserin son tercümesi, yeniden tesis edilen bir metne dayanılarak Ramazan Şeşen tarafından gerçekleştirilmiştir (*Hilâfet Ordusu'nun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, Ankara 1967, 1988). Zekeriya Kitapçı, *et-Türk fi mü'ellesâti'l-Câhiz* (Beyrut 1972) adlı kitabında Fe-

Fezâ'ilü'l-etrâk'ın unvan sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4159)

zâ'ilü'l-etrâk'te verilen bilgilerin bir değerlendirilmesini yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *Resâ'il* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1964, I, 2-86; a.m.f., *Hilâfet Ordusu'nun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967, mütercim giriş, ayrıca bk. s. 24-25; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 211; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVI, 107-108; O. Rescher, *Excerpte und Übersetzungen aus den Schriften des...* Câhiz, Stuttgart 1931, s. 207-210; a.m.f., *Abriß der Arabischen Literaturgeschichte*, Stuttgart 1933, II, 286-287; J. Sauvaget, *Historiens arabes*, Paris 1946, s. 7-10; Nafiz Danışman, *Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Câhiz*, Ankara 1955, s. 147-157; Ch. Pellat, *The Life and Works of Jahiz* (trc. D. M. Hawke), London 1969, s. 91-97; a.m.f., "Eski Araplara Göre Türkler" (trc. Ramazan Şeşen), *TM*, XV (1969), s. 11-36; a.m.f., "Essai d'inventaire de l'œuvre Gâhizienne", *Arabica*, III/169, Leiden 1956, s. 147-180; a.m.f., "Nouvel essai d'inventaire de l'œuvre Gâhizienne", a.e., XXXI/226, s. 160-161; Ahmed Hâlid, *Şahsiyyât ve tayyârât*, Sousse 1970, s. 188-200; F. Gabrieli, "R. di al-Gâhiz sir Turchi in Scrittî in Onore di G. Furlani", *RSO*, XXXII (1939), s. 447-483; Ramazan Şeşen, "Câhiz'in Eserleri Hakkında Bazı Yeni Malzemeler", *TED*, I (1970), s. 257-258; Olga Pinto, "Feth b. Hakan" (trc. Hakkı Dursun Yıldız — Neyire Milâni), *TD*, XXVII (1973), s. 41-58.

RAMAZAN ŞEŞEN

FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN

(فضائل القرآن)

Kur'an'ın üstünlükleri hakkındaki bilgiler, tefsir ilminin bu bilgilere dair disiplini ve bu konuyla ilgili literatür için kullanılan bir tabir.

Kur'an-ı Kerim'in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı süre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı süre yahut âyetlerinin şifalı oluşuna dair âyet ve hadislerde verilen bilgileri ifade